

№42 (22 грудня 2016)

ІНФОРМАЦІЙНИЙ БЮЛЕТЕНЬ ЦЕНТРУ РАЗУМКОВА

ЗМІСТ

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА.....	1
ЕКОНОМІКА.....	1
НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА І ОБОРОНА.....	3
ВНУТРІШНЯ ПОЛІТИКА.....	5
ЕНЕРГЕТИКА.....	6
СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА.....	6
СОЦІОЛОГІЯ.....	7
ПОДІЇ ЦЕНТРУ РАЗУМКОВА.....	8

БЕЗСИЛЛЯ ТА КРИЗА ЄВРОЗОНИ: ЖОДНОГО СОЛІДАРИЗМУ ВСЕРЕДИНІ ЄВРОПИ НЕМАЄ

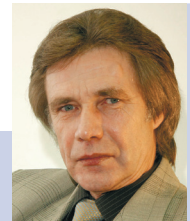
Пошук шляхів урегулювання загострення між Сходом і Заходом, безумовно, потрібен, але необхідно розглядати точки зору різних можливих учасників цього процесу. Давно вже існує процес щодо перегляду наявної системи та норм держав, які існують у цьому союзі. Також в даному випадку є складності на рівні РФ-ЄС-Україна щодо санкційного питання.

Позиція ЄС щодо продовження санкцій проти РФ залежатиме від дуже багатьох чинників, у тому числі від виборчих процесів, які пройдуть в Європі: Німеччина, Франція, Австрія. Яку позицію

Повна версія [тексту](#)

вони оберуть, незрозуміло. Це ще раз підтверджує, що політичного солідаризму всередині Європи немає. Як виявилось, у всіх різні відносини, різні цінності та інтереси, а їхні вектори спрямовані в різні боки й немає єдиної позиції щодо загроз. Кожен бачить небезпеку з точки зору своїх цінностей. Все це стимулює ерозію тих інститутів, які існують в Європі.

Директор військових програм
Центру Разумкова
Микола СУНГУРОВСЬКИЙ

НАВРЯД ЧИ ВАРТО ЗАРАХОВУВАТИ ТРАМПА ДО ЧИСЛА СОЮЗНИКІВ І ПЕРСОНАЛЬНИХ ДРУЗІВ ПУТІНА

Новообраного президента США Дональда Трампа навряд чи варто зараховувати до друзів і союзників Путіна на підставі лише передвиборчих заяв, слід почекати його конкретних кроків на посаді. Але Росія спробує використати момент формування нової адміністрації США для зміцнення своїх позицій у світі.

У відносинах Вашингтона і Києва, вочевидь, буде певний період проблем, складностей і налагоджування контактів з новим президентом США. Це цілком природно.

Скоріш за все, новий президент США внесе певні корективи у зовнішньополітичний курс США, і в цьому плані важливо враховувати оточення нового президента і персоналії на ключових постах у новій адміністрації.

Росія безперечно пов'язує певні геополітичні очікування зі зміною конфігурації керівних осіб США. Але для Росії, більшою мірою важлива не персоналія президента, а ситуація, що склалася у США.

Ця ситуація нестабільності для Росії більш важлива тому, що це може вплинути на геополітичну позицію США у світі. Для Росії принципово важливо добитися скасування санкцій, у тому числі в Європейському союзі і США. У США у них надії на це пов'язані саме з нинішньою виборчою кампанією, у ЄС ці надії теж пов'язані з виборами, але трошки більш віддаленими – я маю на увазі вибори президента Франції і трошки пізніше – парламентські вибори у Німеччині. У даному разі Росія орієнтується на зміну геополітичної кон'юнктури на її користь, і ці очікування небезпідставні.

Повна версія [тексту](#)

Співдиректор програм зовнішньої
політики та міжнародної безпеки
Центру Разумкова
Михайло ПАШКОВ

Економіка

В УКРАЇНІ НЕМАЄ ПОСЛІДОВНОЇ ПОЛІТИКИ РОЗВИТКУ

Добробут українців за рік скоротилося на 19%. Гірше справи йдуть тільки у аргентинців. Про це йдеться в доповіді Global Wealth Report, підготовленому Credit Suisse.

У трійку країн, добробут громадян яких знижувався швидше за все в світі, крім України увійшли також Аргентина і Росія. Аргентинці збідніли на 27%, росіяни – на 15%. Основною причиною цього, на думку укладачів доповіді, є несприятливі валютні коливання.

На тлі інших країн, Україна все більше скочується в коло стагнуючих держав. Причина в тому, що немає послідовної політики розвитку. Структурна перебудова йде слабо, це пов'язано з невизначеністю бізнес

клімату, незавершеністю інституційних реформ та збереженням високого рівня корупції.

Через несприятливий бізнес клімат слабо розвиваються нові галузі економічної діяльності, що в свою чергу призводить до того, що створюється мало високоприбуткових місць. Тому ми стикаємося з такою негативною динамікою в доходах громадян.

Повна версія [тексту](#)

Науковий консультант з економічних
питань Центру Разумкова
Володимир СІДЕНКО

ДВІ СТОРОНИ НАЦІОНАЛІЗАЦІЇ «ПРИВАТБАНКУ»

Я б звернув увагу на наступні обставини націоналізації «Приватбанку»: перше – це те, що проблеми обговорювалися вже довгий час і не можна сказати, що все зроблено «в темну». Це був досить прозорий процес. Друге – мова ж не йде про те, що щось забирають для того, щоб перерозподілити. Можливо, це і станеться, але це станеться пізніше. Зараз мова йде про те, що держава впливає мільярди для того, щоб забезпечити платоспроможність і зобов'язання банку.

Наступний момент полягає в тому, що додатковими ресурсами дійсно вдасться підтримати банк в моменти незручностей, які можуть виникнути у зв'язку з платоспроможністю саме в кінці року. Те, що це все відбувається саме наприкінці року, має як позитивну, так і негативну сторони. Позитивна сторона – це те, що вдасться забезпечити платоспроможність і фінансові зобов'язання як «Приватбанку» так і його партнерів. Негативна сторона – це те, що подібних розрахунків в кінці року, як правило, дуже багато.

Вказані проблеми переважно носять короткочасний характер, і я думаю, що ми з вами, як рядові вкладники, мінімально можемо відчувати якісь незручності. Можливо, деякі банкомати не працюватимуть, хоча це буде мати обмежений характер. А ось в середньостроковій і довгостроковій перспективі у мене є деяка настороженість, тому що держава, як правило – це дуже поганий власник і поганий менеджер. Тому є ймовірність, що досить успішний приватний банк перетвориться в слабо привабливий державний. Якщо новим керівникам вдасться підтримати платоспроможність і реноме то, я думаю, ми з вами навряд чи зможемо сказати, що сталося щось надприродне.

Повна версія [тексту](#)

Директор економічних програм
Центру Разумкова
Василь ЮРЧИШИН

УКРАЇНА ГОТУЄТЬСЯ ЖИТИ БЕЗ ГРОШЕЙ МВФ

Основна проблема полягає в тому, що затримка кредиту МВФ – це затримка реформ. Україна проводить інерційне відновлення економіки, і ті основи економічного зростання, які сьогодні ми чуємо від уряду – зростання економіки на 2-3% – це вкрай слабкі числові орієнтири. Потрібно вводити інструменти, які б дали Україні можливість зростати протягом наступних 3-4 років з темпами 5-7%. Тоді можна говорити, що Україна вийшла на стійкий шлях розвитку і здатна самостійно продукувати ресурси, необхідні для розвитку і зростання.

МВФ поки неоднозначно оцінюють наші результати і висловлюють серйозні сумніви щодо реалізації нашої внутрішньої економічної політики, системи субсидій, коли значна частина людей одержує допомогу, а зарплати при цьому залишаються низькими в умовах низької економічної динаміки. Це викликає сумнів щодо збалансованості нашої економіки і здатності забезпечити її економічне зростання.

Повна версія [тексту](#)

Директор економічних програм
Центру Разумкова Василь ЮРЧИШИН

ЧИ МОЖЕ СПРИЧИНИТИ «ЗАКРЕДИТОВАНІСТЬ» КРАЇН ГЛОБАЛЬНУ ФІНАНСОВУ КРИЗУ

Говорячи про борги США, не слід забувати і про інші важливі моменти. По-перше, не тільки Америка має борг перед іншими країнами, а й інші країни перед нею. По-друге, борги США – довгострокові, на 30-50 років. І, нарешті, США, так само як Великобританія і Японія, можуть дозволити собі друкувати гроші, адже їх валюти – резервні і користуються стійким попитом у всьому світі.

Якщо новому Президенту США вдасться реалізувати свою програму, країну чекатиме підйом. Зниження податків стане потужним стимулом для розвитку внутрішніх ринків. Це, в свою чергу, перерозподілить потоки капіталів, і в американську економіку почнуть вливатися ще більші інвестиції. В такому випадку

бізнесу не доведеться виводити робочі місця в інші країни для отримання надприбутків – ці надприбутки вони зможуть отримати у себе вдома. Долар серйозно зміцниться стосовно євро і, можливо, ієни.

У інших великих економік також кризових проблем не видно. Німеччина стоїть досить міцно, будучи «цементуючою» країною для Європи. Після Brexit обіцяли серйозні проблеми Британії, але цього теж не сталося. Тобто, сьогодні я б не говорив про глобальну фінансову кризу.

Повна версія [тексту](#)

Директор економічних програм
Центру Разумкова Василь ЮРЧИШИН

У ДЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЇ – ФІНАНСОВА СТАБІЛЬНІСТЬ РЕГІОНІВ

Через скорочення промислового виробництва, відтік інвестиційного капіталу, нестійку експортну динаміку, зменшення обсягів будівництва, погіршення ситуації на ринку праці і загальне падіння рівня доходів населення, що спостерігалось упродовж 2014-2015рр., регіони суттєво зменшили обсяг податкових надходжень. Однак сьогодні ситуація поступово стабілізується: протягом січня-жовтня 2016р. до бюджетів усіх рівнів надійшло 407,5 млрд. грн податків і зборів. Рівень відповідного періоду минулого року перевищено на 35%.

Загалом, у зазначений період усі регіони продемонстрували приріст сплати податків. Найбільший внесок було здійснено Центральним офісом, тобто великими підприємствами (майже 177,5 млрд. грн, або 43,5% усіх податків та зборів), позаяк саме на доходах

головних офісів великих податкових агентів тримається економічна система.

Система наповнення місцевих бюджетів, яка існувала до 2014р., не могла забезпечити фінансову спроможність органів місцевого самоврядування, оскільки місцеві податки і збори не були достатнім джерелом наповнення місцевих бюджетів через їх незначний податковий потенціал. Наприкінці 2014р. почали відбуватися процеси децентралізації на місцевому рівні: завдяки ухваленню низки законів та змін до Бюджетного та Податкового кодексів місцеві бюджети розширили свою фінансову базу. І сьогодні вже маємо певні результати. Протягом січня-жовтня п.р. до місцевих бюджетів усіх рівнів сплачено майже 116,5 млрд. грн, що на 46% більше, ніж у відповідному періоді 2015р., і що найважливіше – усі регіони зафіксували зростання податкових надходжень. Завдяки процесам децентралізації у середньостроковій перспективі доходи місцевих бюджетів зростатимуть більш швидкими темпами, що позитивно вплине на можливість регіонів утримувати стійку економічну динаміку.

Повна версія [тексту](#)

Експерт економічних програм
Центру Разумкова
Катерина МАРКЕВИЧ

СХОДИНКИ НАЙБІЛЬШОЇ СОТНІ: МОНОПОЛІСТИ УТРИМУЮТЬ ПОЗИЦІЇ

Незважаючи на досить непрості для української економіки часи, у січні-жовтні 2016р. 100 найбільших платників податків перерахували до Зведеного бюджету України майже 177,5 млрд. грн., що порівняно з відповідним періодом 2015р. більше на 32,5%. До сотні найбільших платників податків увійшли підприємства енергетичного сектору, харчової та хімічної промисловості, транспортної галузі, металургійні та гірничозбагачувальні компанії, підприємства, що працюють у сфері

роздрібної торгівлі, будівництва, нерухомості, телекомунікацій, а також фінансовому секторі. Провідні позиції серед компаній ТОП-100 посідають державні компанії-монополісти – НАК «Нафтогаз України», ПАТ «Укрзалізниця» та ДП НАЕК «Енергоатом».

Повна версія [тексту](#)

Експерт економічних програм
Центру Разумкова Катерина Маркевич

ГАЛУЗІ, ЩО ФОРМУЮТЬ ЕКОНОМІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ УКРАЇНИ

Уявлення про ефективність та рівень прибутковості різних сфер економіки можна отримати, проаналізувавши дані зі сплати податкових платежів за видами економічної діяльності у розрізі регіонів. Сьогодні лідерство утримують такі галузі, як сільське господарство, оптова та роздрібна торгівля, добувна промисловість, переробна промисловість. Саме в цих галузях, а також на транспорті, будівництві, ринку нерухомості та державному секторі створюються надприбутки, і саме вони формують найбільшу частку ВВП: найбільші галузі-платники податків у II кв. 2016р. сформували майже 63% ВВП.

Україна є однією з небагатьох держав світу, яка має значний експортний потенціал сільського господарства

і входить до трійки світових лідерів (після США і ЄС) за експортними позиціями окремих видів зернових і технічних культур та соняшникової олії. Для України с/г є своєрідною «точкою зростання» та рушієм системного підвищення рівня конкурентоспроможності вітчизняної економіки. Натомість, національна економіка є надмірно залежною від мінливих цін на зовнішніх ринках на експортоорієнтовану сільськогосподарську сировину, стану економік країн-імпортерів, цін на імпортовані енергоносії, с/г техніку, хімічні засоби захисту рослин та ін.

Повна версія [тексту](#)

Експерт економічних програм
Центру Разумкова Катерина Маркевич

Національна безпека і оборона

УКРАЇНСЬКІ РАКЕТНІ НАВЧАННЯ – ЦЕ СИГНАЛ ДЛЯ РФ, ЩО У РАЗІ ВИКОРИСТАННЯ НЕЮ АВІАЦІЇ, ЦЕ ПРОСТО ТАК НЕ ПРОЙДЕ

Ракетні навчання на півдні України – сигнал для Російської Федерації, що ЗСУ готові до відбиття у разі нападу з повітря. Ті завдання, які були поставлені перед підрозділами, які брали участь в навчаннях виконані. Тобто підтверджена технічна придатність цього комплексу, підтверджений факт того, що ракети з продовженими термінами готовності справні і можуть

далі використовуватися. І це сигнал для нашого сусіда, що у випадку можливого розширення агресії з використанням авіації просто так це не пройде.

Повна версія [тексту](#)

Директор військових програм Центру Разумкова
Микола СУНГУРОВСЬКИЙ

ДО РОСІЇ ПОТРІБНО БУЛО ЗАСТОСОВУВАТИ НАЙЖОРСТКІШІ САНКЦІЇ З САМОГО ПОЧАТКУ

З самого початку санкції проти РФ були напівзаходами, і вони ніяк не могли зупинити Путіна. У тому випадку, коли існує факт агресії, до країни-агресора потрібно застосовувати найжорсткіші заходи з самого початку. Тільки після цього, виходячи з реакції агресора, ці санкції можна переглядати, пом'якшувати або частково скасовувати. Але не навпаки.

У випадку санкцій проти РФ вийшло так, що спочатку ввели напівзаходи, потім сказали, що режим санкцій не спрацював, тому обмеження потрібно взагалі зняти. Такого робити не можна.

Повна версія [тексту](#)

Директор військових програм Центру Разумкова
Микола СУНГУРОВСЬКИЙ

ГОЛОВНЕ – ПОЗБАВИТИ РФ ПРАВА ВЕТО В РАДБЕЗІ ООН

Попередні рішення Гаазького суду, Парламентської Асамблеї ООН, ПАРЕ щодо визнання РФ агресором - все це має скластися, як пазл, в голосуванні на Генеральній Асамблеї ООН, за якого Росія буде позбавлена права вето як учасниця конфлікту.

Існує 27 стаття Статуту ООН, при якій досить семи голосів з 15-и членів Радбезу (постійних або тимчасових – неважливо) для звернення в парламентську Асамблею ООН, щоб та прийняла рішення (згідно з прийнятою ще 1950-го року резолюцією «Єдність заради миру»), що дозволяє подолати вето держави-сторони конфлікту і виключає його з процедури голосування. Тобто якщо Асамблея підтримає

це рішення, РФ буде позбавлена права голосу при розгляді українського питання доти, доки воно не буде вирішене.

А за 70 років існування Об'єднаних Націй такі прецеденти, були. Один раз навіть американське вето подолали, коли приймали резолюцію по Палестині. Але подібна резолюція по Росії на Асамблеї має набрати дві третини голосів членів ООН. Це приблизно 136-138 країн-учасниць. Це досить важко, але можливо.

Повна версія [тексту](#)

Директор військових програм Центру Разумкова
Микола СУНГУРОВСЬКИЙ

АГРЕСІЯ РОСІЇ ПРИЗВЕЛА ДО ВІДРОДЖЕННЯ АРМІЇ УКРАЇНИ

Збройні сили України відзначають своє двадцятип'ятиріччя. Утім, лише після початку збройного протистояння на сході держави з'явилися боездатні підрозділи, почалося вдосконалення матеріально-технічного забезпечення, прискорився перехід на контрактну основу.

На початку 2014 Україна стала перед вибором: або капітуляція, або забезпечення безпеки власними силами. Локомотивом, який потягнув за собою всю державну систему, виступили добровольчі батальйони, тобто українське громадянське суспільство. Більшість

добровольчих батальйонів на кінець 2014 року увійшли до складу або Збройних сил, або Національної гвардії МВС. На їхній основі і на основі проведених хвиль мобілізації та призовів, практично, були створені наново Збройні сили, оперативні спроможності яких залишають бажати кращого, тим не менш є достатніми для забезпечення оборони в даній ситуації.

Повна версія [тексту](#)

*Директор військових програм Центру Разумкова
Микола СУНГУРОВСЬКИЙ*

ЯК ЗАРАЗ ЙДУТЬ ПЕРЕГОВОРИ З ОБМІНУ ЗАРУЧНИКІВ В АТО

З початку проведення АТО вдалося звільнити 3 083 заручників, за цей рік лише 15 осіб, повідомив Юрій Тандит. Одна з причин зупинки процесу обміну – не бажання з боку Росії. Коли до полону потрапляли десантники, які «заблукали на навчаннях», або два російських ГРУшники, які виконували за словами

Путіна «окремі військові завдання» або інші військовослужбовці, то Росія була справді зацікавлена у обміні.

Також обміну заважає і відсутність належної формалізації бойових дій на сході України, які офіційно називають антитерористичною операцією. Таким чином, стороною конфлікту Мінських угод є лише Україна, а Росія та ОБСЄ виступають посередниками. Якби конфлікт був визнаний війною, затримані вважалися б військовополоненими. Також з'явилася б інша сторона конфлікту – Росія, яка повинна відповідати за належне ставлення до таких людей.

Повна версія [тексту](#)

*Співдиректор програм
зовнішньої політики та міжнародної
безпеки Центру Разумкова
Олексій МЕЛЬНИК*

СТАНДАРТИ НАТО – ЦЕ ТАКОЖ І КУЛЬТУРА ВІДНОСИН В АРМІЇ

За останні роки українські Збройні сили зазнали кардинальних змін. Багато змін були продиктовані тими умовами, в яких опинилася українська армія: необхідністю ведення бойових дій і навчанням ведення війни. Багато чому довелося

вчитися солдатам і офіцерам в реальних польових умовах. Виріс рівень міжнародного співробітництва, перш за все в забезпеченні та підготовці військовослужбовців.

Разом з тим крім позитивних змін в окремих сферах, сьогодні непросто говорити про докорінні зміни, які відбулися на всій українській армії. Коли мова йде про «стандарти НАТО», слід обговорювати не тільки технічне або військове переозброєння армії, але й культуру відносин в армії. Напевно, основне з того, що потрібно, перш за все, переймати – ставлення до людини як основного елементу системи. З цим якраз-таки проблеми. Стандарти НАТО – це як міжнародний знак якості, міжнародні стандарти, за якими працює більшість армій країн світу.

Повна версія [тексту](#)

*Співдиректор програм зовнішньої політики та
міжнародної безпеки Центру Разумкова Олексій МЕЛЬНИК*

ІСНУЄ ДОВЕДЕНИЙ ФАКТ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ З БОКУ РОСІЇ

Одна з головних проблем, яка ускладнює «гібридність» сьогодишньої ситуації, полягає у невідповідності обраного формату (правових та організаційних основ) протидії збройній агресії.

Рішення про початок антитерористичної операції (АТО) у квітні 2014 року було ухвалене вже після того, як частина української території була окупована. Існує доведений факт збройної агресії проти України з боку Росії за щонайменше п'ятьма ознаками, передбаченими міжнародними і національними документами.

Важко однозначно стверджувати, наскільки рішення про застосування формату АТО, а не оборони (війни) наблизило би нас до перемоги. Але його відсутність створила цілу низку додаткових проблем. Насамперед це стосується неможливості ефективного застосування

норм міжнародного права стосовно військовополонених, статусу окупованих територій, притягнення до відповідальності країни-агресора та колабораціоністів.

Наприклад, загальновідомі Женевські конвенції 1949 р. про правила ведення війни не дають відповідей чи рецептів на всі ситуації, але стосовно полонених, окупованих територій дають підстави для «мобілізації» і Червоного Хреста, і ООН. Якби свого часу Україною було прийняте відповідне рішення, то всі гуманітарні питання стосовно забезпечення окупованих територій сьогодні адресувалися би до країни-окупанта, а не країни-жертви.

Повна версія [тексту](#)

*Співдиректор програм
зовнішньої політики та міжнародної безпеки
Центру Разумкова Олексій МЕЛЬНИК*

Внутрішня політика

ПЕРСПЕКТИВИ «РУХУ СААКАШВІЛІ»

Після відставки Саакашвілі з посади голови Одеської ОДА, можна сказати, що вся чинна влада, починаючи з президента, є його політичними опонентами. Тепер він позиціонує себе опозицією до чинної влади, в першу чергу через звинувачення її в корупції. Він також входить в конкуренцію з іншими українськими політиками, які також претендують на цю нішу, і використовують протестні настрої в суспільстві. Доки Саакашвілі обіймав державну посаду, він не міг долучитися до діяльності політичної сили, яку ще влітку презентували Віктор Чумак, Віталій Касько та Давід Сакварелідзе. Саакашвілі і його політична сила розраховуватиме на вибори до Верховної Ради, і період обурення деклараціями посадовців він обрав не випадково для оголошення про відставку. І лише коли він зіштовхнеться зі своїми політичними конкурентами, тоді можна буде визначати, які перспективи матиме пан Саакашвілі і його політичний проект.

Втім, коаліції дострокові вибори не вигідні, через що лідери двох сил – «Блока Петра Порошенка» та «Народного фронту» – йтимуть на компроміси один із одним, аби втриматися разом. Тому найближчим часом перевиборів очікувати не варто. За законом, наступні парламентські вибори мають відбутись у 2019 році.

Повна версія [тексту](#)

Заступник генерального директора -
директор політико-правових
програм Центру Разумкова
Юрій ЯКИМЕНКО

ЧЕРЕЗ ДОПИТ ВІКТОР ЯНУКОВИЧ ОТРИМАВ ПРЯМИЙ КАНАЛ ДЛЯ ВПЛИВУ НА УКРАЇНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО

Мені здається, що справжньою метою допиту Віктора Януковича для його ініціаторів була зовсім не зміна ставлення українського суспільства до подій на Майдані чи до самого Януковича. Йшлося про те, щоб кинути до інформаційного простору меседжі, які працюватимуть на реалізацію сценарію розвитку подій в Україні, ймовірно, розробленого у Москві.

Ключові речі у тому, що озвучив Янукович, стосувалися меседжів про нестабільність в Україні, неспроможність нинішньої влади, погіршення економічного становища людей, підвищення комунальних тарифів – тобто усіх тих лозунгів, під якими, збираються протестні мітинги у центрі Києва.

Головний наслідок допиту Віктора Януковича полягає у тому, що колишній президент несподівано отримав прямий канал для впливу на українське суспільство.

Повна версія [тексту](#)

Провідний експерт
політико-правових програм
Центру Разумкова
Віктор ЗАМЯТІН

ПРО СТАТУС ДОНБАСУ: ГРОМАДСЬКА ДУМКА

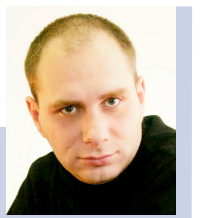
За даними останнього опитування Центру Разумкова 42% українців вважають, що питання статусу Донбасу повинно бути винесено на референдум. При цьому в референдумі точно взяли би участь близько половини громадян. Якби там пропонували 2 варіанти майбутнього розвитку відносин України з Донбасом: або повна ізоляція території до встановлення контролю з боку України, або надання особливого статусу, то 53% громадян проголосували б за ізоляцію непідконтрольних територій Донбасу.

При цьому позиція підконтрольної Україні частини Донбасу дуже близька до позиції західного і центрального регіону. У цих регіонах значно переважає кількість тих, хто хоче відділення. На півдні статистично

незначущі відмінності між кількістю тих, хто хотів би ізолювати Донбас, і кількістю тих, хто хотів би зрадити йому особливий статус. На сході невелику перевагу мають ті, хто виступає за особливий статус. В даному опитуванні схід – це Харківська, Запорізька та Дніпропетровська області.

Повна версія [тексту](#)

Директор соціологічної служби
Центру Разумкова
Андрій БИЧЕНКО

В УКРАЇНІ РОСТЕ ЧИСЛО ПРАВОСЛАВНИХ, ЯКІ ВІДНОСЯТЬ СЕБЕ ДО КИЇВСЬКОГО ПАТРІАРХАТУ

Згідно з останнім опитуванням Центру на тему релігій, в Україні до православних себе зараховують 64,7% громадян. При цьому більшість з них (39,5%) віднесли себе до парафій Української православної церкви Київського патріархату, і тільки 23,3% до Української православної церкви Московського патріархату.

З 2014 року кількість українців, які відносять себе до УПЦ КП, зросла. Очевидно, основну роль в цьому зіграло ставлення УПЦ МП і УПЦ КП до російсько-українського конфлікту. Ставлення більшості українців до церкви є світоглядно-політичним, а не

релігійним. За підсумками одного з наших досліджень, віруючих за всіма церковними канонами людей в Україні близько 4-5%.

За останні 17 років чисельність прихожан коливалася, зокрема, між Київським і Московським патріархатами в залежності від політичних перипетій, з 2014 року почалися світоглядно-усвідомлені зміни і різниця стала значно помітнішою.

Повна версія [тексту](#)

Директор соціологічної служби Центру Разумкова
Андрій БИЧЕНКО

РІВЕНЬ ДОВІРИ ДО ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ПІДВИЩУЄТЬСЯ

Найбільше українці довіряють волонтерам – 65%, на другому місці церква – 59%. Замикають трійку лідерів довіри Збройні сили – 58%, – такі результати соціологічного дослідження Центру Разумкова.

Водночас недовіра до Президента, уряду та парламенту сягає 67-79%, а до політичних партій – 77%.

Ще кілька років тому ми навіть не давали такого варіанту відповіді як «волонтери» в опитуваннях. Вони були й до початку АТО, але не такі значущі. Не існувало й такого явища як добровольчі батальйони. Зараз їм довіряє 57 відсотків українців.

Підвищився рівень довіри й до громадських організацій. Це, очевидно, пов'язане з активізацією громадянського суспільства в останні роки. Тепер люди покладають надії не на владу, а на організацію громадян.

Повна версія [тексту](#)

Заступник директора соціологічної служби
Центру Разумкова
Михайло МІЩЕНКО

Енергетика

ЗАПАСІВ ВУГІЛЛЯ І ГАЗУ УКРАЇНИ ВИСТАЧИТЬ НА ПРОХОДЖЕННЯ ЗИМОВОГО ПЕРІОДУ

Україна на сьогоднішній день запасла десь 14,5 мільярдів кубічних метрів природного газу, 1,9 мільйон тонн вугілля. І з цього обсягу 900 тисяч – це вугілля антрацитової групи. При тому, воно продовжує постачатися на територію України, в основному компанією ДТЕК.

Але, з іншого боку, згідно плану, ми повинні були запаситися вугіллям 2,8 мільйонів тонн, а запаслися тільки 1,9. Щодо газу, то була відповідна постанова, згідно з якою ми повинні були закачати десь 17,5, замість 14,5 мільярдів кубічних метрів зараз.

Але, я думаю, що цих запасів вистачить зважаючи на те, що за останніх два роки споживання

енергоресурсів в Україні зменшилося на 20%. Але вистачить при умові, що не буде морозів, нижче 10 градусів впродовж тижня і більше. Якщо ж такі морози будуть, тоді енергетичній системі фізично буде важко справитися з таким навантаженням.

Повна версія [тексту](#)

Директор енергетичних програм
Центру Разумкова
Володимир ОМЕЛЬЧЕНКО

ЄВРОПА ДОЗВОЛИЛА РФ ЗБІЛЬШЕННЯ ПОСТАВОК ГАЗУ – В ОБХІД УКРАЇНИ

Росія і Євросоюз роблять прагматичні кроки, щоб полегшити розв'язання бізнес-проблем, особливо на енергетичному фронті. Саме цим і продиктоване рішення Єврокомісії від 28 жовтня 2016 року, яке відкриває можливості для «Газпрому» збільшити обсяги постачання газу до Європи в обхід України. Росія залишається основним постачальником природного газу для багатьох країн, які входять до ЄС. Також зацікавлені в цьому проєкті Австрія, Нідерланди, Франція та деякі інші країни. Інтереси бізнесу в нинішньому ЄС переважають інтереси загальної безпеки всіх країн. Щоб домогтися свого, Єврокомісія навіть порушила європейське законодавство.

За даними «Нафтогазу», якщо «Газпром» здобуде доступ до додаткових 30% потужностей OPAL, то транзит українською трубою скоротиться на 10 – 11 мільярдів кубометрів на рік, а транзитний виторг України – на 290 – 320 мільйонів доларів. А якщо російський монополіст дістане доступ до додаткових 40% потужностей OPAL, транзитні втрати України будуть становити 13,5 - 14,5 мільярда кубометрів на рік, а транзитні доходи скоротяться на 395 - 425 мільйонів доларів. Звичайно, це дуже вагомі втрати для України.

Повна версія [тексту](#)

Директор енергетичних програм
Центру Разумкова
Володимир ОМЕЛЬЧЕНКО

Соціальна політика

В УКРАЇНІ ІСНУЄ ДИСКРИМІНАЦІЯ І ЖІНОК, І ЧОЛОВІКІВ

Центр Разумкова провів дослідження, яке пов'язане з питанням дискримінації. Ми знаємо, що сьогодні питання забезпечення гендерної рівності в країнах Європейського Союзу є одними з найбільш пріоритетних.

Наше дослідження показало, що жінці складніше отримати більш високооплачувану роботу. Складніше зробити кар'єру і зайняти відповідну для неї позицію. Але ці відповіді не можна оцінювати однозначно. Ми повинні розуміти, що гендерний компонент органічно вписаний в загальну ситуацію. Проблема невисоких заробітних плат стосується як чоловіків, так і жінок. Ці відповіді накладаються на сприйняття респондентами загальної економічної ситуації в країні. В нашому дослідженні ми отримали дуже цікавий результат, коли ставилося питання, хто більшою мірою є жертвою дискримінації: чоловіки чи жінки, то більше 50% відповіли, що дискримінації в Україні немає. При цьому 17%

сказали, що існує дискримінація щодо жінок і лише 2% що існує дискримінація щодо чоловіків.

Якщо взяти до уваги існуюче законодавство, де-юре жінки у нас захищені значно більше. Але справа в тому, що на сьогодні майже не існує глобальних організацій, які піднімали б питання про дискримінацію чоловіків. Якщо подивитися на становище чоловіків в Україні, то вони більше дискриміновані. Наприклад, Конституція говорить про те, що кожна людина має право на життя. Але при цьому обов'язкова служба в армії тільки для чоловіків.

Тобто ми говоримо тільки про дискримінацію по відношенню до жінок. Але жінка сама по собі в більшій мірі схильна погодитися на низькооплачувану роботу, для неї більш прийнятна часткова зайнятість, тому що вона може реалізувати себе і на роботі, але більшу частину часу присвятити домашньому господарству.

Далі – право на батьківство або право на опіку. Перелік можна продовжувати довго.

Тому з дискримінацією не все так однозначно. І якщо існує дискримінація щодо однієї статі, то абсолютно точно, що є і щодо іншої. Потрібно пам'ятати, що гендерна рівність – це не тільки про жінок. Це рівність соціальних ролей в суспільстві. Ми повинні пам'ятати,

що ми всі маємо рівні права і рівні можливості.

Повна версія [тексту](#)

Провідний експерт
соціальних і гендерних програм
Центру Разумкова Ольга ПИЩУЛІНА

Соціологія

Дослідження проведене соціологічною службою Центру Разумкова з 4 по 9 листопада 2016 року. Було опитано 2018 респондентів віком від 18 років у всіх регіонах України, за винятком Криму та окупованих територій Донецької та Луганської областей. Теоретична похибка вибірки не перевищує 2,3%.

Більш докладно з результатами соціологічних досліджень, проведених Центром Разумкова, можна ознайомитися на нашому сайті <http://www.razumkov.org.ua>.

До якої релігії Ви себе відносите?

% опитаних

До якої саме православної Церкви Ви себе відносите?

% опитаних

	% усіх	% православних
Українська православна церква - Київський патріархат	25,6	39,5
Я просто православний	16,5	25,4
Українська православна церква - Московський патріархат	14,9	23,1
Українська автокефальна православна церква	3,1	4,8
Руська (Російська) православна Церква	0,9	1,3
Не знаю	3,1	4,8
Не відповіли	35,8	1,0

Чи вважаєте Ви необхідним створення в Україні Єдиної Помісної Православної Церкви, незалежної від інших церковних центрів за межами України?

% опитаних

	% усіх	% православних
Так	37,7	44,3
Ні	25,6	25,0
Важко відповісти	36,7	30,7

Якщо Єдина Українська Помісна Православна Церква буде створена, то хто її повинен очолити?

% опитаних

	% усіх	% православних
Філарет, Патріарх Київський і всієї України-Руси, Предстоятель Української Православної Церкви Київського Патріархату	18,7	21,6
Особа, визначена Вселенським патріархом Варфоломієм	14,8	15,6
Онуфрій, Митрополит, Предстоятель Української Православної Церкви Московського Патріархату (УПЦ МП)	5,0	6,6
Макарій, Митрополит, Предстоятель Української Автокефальної Православної Церкви (УАПЦ)	2,1	2,9
Інший	1,4	0,5
Важко відповісти	58,0	52,8

ВІДБУЛАСЬ ФАХОВА ДИСКУСІЯ “КОНСОЛІДАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ШЛЯХИ, ВИКЛИКИ, ПЕРСПЕКТИВИ”

16 грудня 2016р. Центр Разумкова спільно з Представництвом Фонду Конрада Аденауера в Україні та Програмою європейського партнерства “МАТРА” МЗС Нідерландів **провів Фахову дискусію “Консолідація українського суспільства: шляхи, виклики, перспективи”**.

Участь в дискусії взяли представники законодавчої та виконавчої влади, науковці, державні та незалежні дослідники та експерти, а також представники зарубіжних посольств та міжнародних організацій.

Під час дискусії були презентовані результати соціологічного опитування Центру Разумкова та фокус-групових досліджень, які характеризують сприйняття громадянами окремих аспектів ідентичності, бачення підстав консолідації та ліній розмежування українського суспільства, оцінки можливих підходів до політики держави у соціокультурній сфері.

Обговорювалися такі питання:

- Які виклики для національної єдності українського суспільства є найбільш актуальними на сучасному етапі?
- Навколо чого може і має відбуватися консолідація українського суспільства?
- Які сфери мають бути пріоритетними для реалізації державної політики консолідації українського суспільства, якими мають бути основні принципи цієї політики та першочергові заходи?

[Інформаційно-аналітичні матеріали до Фахової дискусії \(pdf, 21 Mb\)](#)

ВІДБУЛАСЬ МІЖНАРОДНА КОНФЕРЕНЦІЯ “УРЯДУВАННЯ У СЕКТОРІ БЕЗПЕКИ: РОЛЬ ІНСТИТУТІВ ОМБУДСМЕНА”

29-30 листопада пройшла Міжнародна конференція “Урядування у секторі безпеки: роль інститутів Омбудсмена”. Організатори конференції: Центр Разумкова та Женевський центр демократичного контролю за збройними силами (DCAF) у співпраці з Секретаріатом Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

У заході взяли участь представники законодавчої та виконавчої влади, представники силових структур, науковці, міжнародні та вітчизняні експерти, представники зарубіжних посольств та міжнародних організацій.

Проїшло обговорення наступних питань:

- Інститути Омбудсмена та безпекове урядування: кращі міжнародні практики.
- Роль Омбудсмена та незалежних наглядових інституцій в Україні.
- Обговорення у робочих групах проблемних аспектів і кращих міжнародних практик діяльності

Омбудсмена та незалежних наглядових інституцій, підготовка практичних рекомендацій.

ЦЕНТР РАЗУМКОВА ВЗЯВ УЧАСТЬ У КОНФЕРЕНЦІЇ ТРАНС'ЄВРОПЕЙСЬКОЇ АСОЦІАЦІЇ ПОЛІТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ (TERSA)

9-11 листопада 2016р. у м. Ла Валетта (Мальта) відбулася конференція Транс'європейської асоціації політичних досліджень – дослідницької мережі, до складу якої входять провідні дослідницькі інститути Європи у галузі європейської політики.

Конференція “Відновлення віри в Європейський Союз: посилення солідарності, єдності та рішучості”, яка проводилася спільно з Університетом Мальти, була присвячена майбутньому мальтійському президентству у Раді ЄС. В ході конференції розглядалися найбільш актуальні для найближчого майбутнього ЄС проблеми – політика сусідства, міграційна проблема, спільні економічні, екологічні та безпекові виклики, інші актуальні проблеми (результати виборів у США, Brexit, конфлікт між Україною та Росією та ін).

Від Центру Разумкова на запрошення TERSA у роботі конференції взяв участь заступник генерального директора – директор політико-правових програм Юрій Якименко. Зараз до складу асоціації входять 36 дослідницьких інституцій (університетів та аналітичних центрів) з 33 країн-членів ЄС та кандидатів на вступ.

[Див.: http://razumkov.org.ua/ukr/news.php?news_id=800](http://razumkov.org.ua/ukr/news.php?news_id=800)

ВІДБУЛАСЬ ФАХОВА ДИСКУСІЯ “УКРАЇНА І ПОЛІТИКА ПРОТИДІЇ ЗМІНИ КЛІМАТУ: ЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТ”

24 листопада 2016р. Центр Разумкова спільно з Представництвом Фонду Фрідріха Науманна в Україні та за підтримки Міністерства екології та природних ресурсів України провели Фахову дискусію “Україна і політика протидії зміні клімату: економічний аспект”.

До участі в дискусії були запрошені представники законодавчої та виконавчої влади, науковці, державні та незалежні експерти України, а також представники зарубіжних посольств та міжнародних організацій.

Відбулась презентація результатів дослідження та обговорення наступних питань:

- можливі наслідки зміни клімату для економічної діяльності в регіонах і країнах світу та в Україні;
- загальносвітові та європейські тенденції формування політики запобігання зміні клімату та адаптації до неї;
- структурні та технологічні аспекти політики низьковуглецевого розвитку економіки України;
- організаційні та економічні інструменти політики України з метою протидії зміні клімату та адаптації до неї.

[аналітична доповідь](#)

ВІДБУВСЯ МІЖНАРОДНИЙ КРУГЛИЙ СТІЛ “ГІБРИДНА” ВІЙНА РОСІЇ – ВИКЛИК І ЗАГРОЗА ДЛЯ ЄВРОПИ”

14 грудня 2016р. Центр Разумкова спільно з Комітетом Верховної Ради України з питань культури і духовності, Європейською правничою асоціацією і Всеукраїнським демократичним форумом провели Міжнародний круглий стіл “Гібридна війна” Росії – виклик і загроза для Європи”.

В дискусії прийняли участь представники законодавчої та виконавчої влади, науковці, державні та незалежні експерти України, а також представники зарубіжних посольств та міжнародних організацій.

Обговорено наступні питання:

- специфіка і напрями російської “гібридної війни” в Європі;
- військова, інформаційно-пропагандистська, економічна, енергетична та соціокультурна складові “гібридної війни”;
- протистояння російській “гібридній війні”: стратегія і тактика для Європи і України.

[брошура](#)

ЗУСТРІЧ ЕКСПЕРТІВ ЦЕНТРУ РАЗУМКОВА З ПРЕДСТАВНИКАМИ ЦЕНТРУ ЗАХИСТУ ЦИВІЛЬНИХ У КОНФЛІКТІ

8 грудня відбулася зустріч експертів у Центрі Разумкова Олексія Мельника та Миколи Сунгуровського з представниками Центру захисту цивільних у конфлікті (Center for Civilians in Conflict, CIVIC) Федеріко Борелло та Джозефом Морзе.

Під час зустрічі представники CIVIC представили результати польового дослідження, проведеного в Україні у червні – жовтні 2016р. на територіях у зоні проведення АТО. Доповідь “Ми боїмося тиші”, підготовлена за результатами дослідження, містить інформацію стосовно наслідків збройного конфлікту для цивільного населення та рекомендації із забезпечення захисту цивільного населення в зоні бойових дій на Сході України.

Відбувся обмін думками стосовно актуальності проблеми захисту цивільних, необхідності її

врахування в процесі планування та ведення бойових дій та забезпечення режиму контролю в зоні антитерористичної операції, необхідності врахування зазначеної проблематики у програмах бойової підготовки, забезпечення відповідних механізмів контролю та захисту прав цивільних громадян у зоні конфлікту.

ЦЕНТРАЛЬНИЙ ТА СХІДНИЙ ЄВРОПІ ПОТРІБНО ДИВЕРСИФІКУВАТИ НЕ ТІЛЬКИ ШЛЯХИ, АЛЕ І ДЖЕРЕЛА ПОСТАЧАННЯ ПРИРОДНОГО ГАЗУ

Диверсифікація не лише шляхів, а і джерел постачання газу до Центральної та Східної Європи дозволить створити новий ринок природного газу з вільною конкуренцією між постачальниками і свободою вибору для клієнтів. У світлі цього, рішення Європейської комісії, що дозволяє Газпрому розширити доступ до пропускної спроможності газогону OPAL і продовжити проект “Північний потік 2”, суперечить принципам енергетичного союзу і завдає шкоди регіону. Це ключові теми, які обговорювалися в ході першого Центральноєвропейського Дня енергетики в Брюсселі.

[прес реліз](#)

[Аналітична записка](#)

[Меморандум](#)

ЗУСТРІЧ КЕРІВНИЦТВА ТА ЕКСПЕРТІВ ЦЕНТРУ З НАДЗВИЧАЙНИМ ТА ПОВНОВАЖНИМ ПОСЛОМ НОРВЕГІЇ В УКРАЇНІ

6 грудня 2016р. у Центрі Разумкова керівництво та експерти Центру провели зустріч з Надзвичайним і Повноважним Послом Норвегії в Україні паном Уле Т.Хорпестадом. Метою зустрічі, що відбулася за ініціативи Посольства Норвегії, було ознайомлення з напрямками діяльності Центру та обговорення можливих форматів та сфер співпраці між Центром Разумкова та Посольством, а також, сприяння налагодженню взаємодії між українськими та норвезькими аналітичними інститутами.

Крім того, відбувся обмін думками стосовно нагальних внутрішньо-політичних питань, стану та перспектив перебігу реформ в Україні, енергетичної та військової безпеки.

РОБОЧА ЗУСТРІЧ ФАХІВЦІВ ЦЕНТРУ З НАДЗВИЧАЙНИМ ТА ПОВНОВАЖНИМ ПОСЛОМ РЕСПУБЛІКИ КОРЕЯ В УКРАЇНІ

22 листопада 2016р. у Центрі Разумкова відбулась робоча зустріч фахівців Центру з Надзвичайним та Повноважним Послом Республіки Корея в Україні Й.В. Лі Янг-Гу. Упродовж зустрічі пан Посол отримав всебічну інформацію про Центр Разумкова, його діяльність та міжнародну співпрацю. Генеральний директор Центру Анатолій Рачок поінформував Посла Республіки Корея про основні досягнення Центру, зокрема було наголошено на зміцненні інституційної спроможності Центру, розширенні міжнародної співпраці. Панові Послу були представлені результати останніх досліджень Центру Разумкова, а також надані публікаційні матеріали.

Події Центру Разумкова

Пан Посол також підкреслив вагомість партнерських стосунків між Посольством Кореї та Центром Разумкова. Користуючись нагодою, пан Посол запросив експертів Центру Разумкова до участі в роботі Міжнародного форуму "Україна-Корея у конфліктогенному світі".

Учасники зустрічі обговорили перспективи та напрями подальшої співпраці між Центром Разумкова, Посольством Республіки Корея в Україні та корейськими аналітичними інституціями.

УЧАСТЬ У ЗАСІДАННІ УПРАВЛЯЮЧОГО КОМІТЕТУ З ПИТАНЬ КООРДИНАЦІЇ РОБОТИ З ПІДГОТОВКИ ПРОЕКТУ ОНОВЛЕНОЇ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ СТРАТЕГІЇ УКРАЇНИ ДО 2035р.

15 листопада 2016р. Віце-прем'єр-міністр України Володимир Кістюн провів засідання управляючого комітету з питань координації роботи з підготовки проекту оновленої Енергетичної стратегії України до 2035 року.

Під час засідання було представлено попередні проекти Стратегії, підготовлені Національним інститутом стратегічних досліджень і Центром Разумкова. Учасники комітету обговорили можливості об'єднання напрацювань вказаних наукових установ для формування остаточного проекту Стратегії.

"Розробка цього документу необхідна для стабільного розвитку енергетичної галузі України. Ми маємо бачити нашу мету у середньостроковій перспективі і розуміти шляхи її досягнення", - наголосив Володимир Кістюн.

За його словами, до основного документа – проекту Стратегії – будуть також розроблені додатки, які стануть своєрідними "дорожніми картами" для окремих етапів, визначених в Стратегії.

У результаті засідання комітету було попередньо домовлено, що розробкою такого додатку для першого етапу займатиметься компанія "McKinsey & Company".

ЗУСТРІЧ КЕРІВНИЦТВА ТА ЕКСПЕРТІВ ЦЕНТРУ ІЗ НАДЗВИЧАЙНИМ ТА ПОВНОВАЖНИМ ПОСЛОМ ФЕДЕРАТИВНОЇ РЕСПУБЛІКИ НІМЕЧЧИНА

9 грудня 2016р. у Центрі Разумкова керівництво та експерти Центру провели зустріч із Надзвичайним і Повноважним Послом Федеративної Республіки Німеччина паном Ернстом Райхелем.

Під час свого візиту пан Райхель отримав всебічну інформацію про діяльність Центру, його інтенсивну співпрацю з німецькими політичними фондами та іншими дослідницькими інституціями.

Пан Посол та представники Центру Разумкова обговорили актуальні питання внутрішньополітичної ситуації в країні, стан реалізації реформ, проблеми та перспективи врегулювання збройного конфлікту на Донбасі, реалізації Мінських угод.

УЧАСТЬ У МІЖНАРОДНІЙ НАУКОВІЙ КОНФЕРЕНЦІЇ

10 листопада 2016р. Центр Разумкова взяв участь у Міжнародній науковій конференції "Трансформація стратегічної стабільності та проблеми ядерної безпеки на початку XXI століття", яка відбулася на базі Інституту всесвітньої історії НАНУ. У конференції брали участь вітчизняні та іноземні вчені, експерти і фахівці-практики з широкого кола питань безпеки та розвитку. З доповіддю на тему "Динаміка сучасних "гібридних" процесів і виклики для України" виступив директор військових програм Центру М.Сунгуровський. У великій кількості запитань до доповідача та відповідей на них було висвітлено велику кількість проблем і підходів до їх розв'язання.

ЗУСТРІЧ З СТУДЕНТАМИ ІЗ ДАРТМУЦЬКОГО КОЛЕДЖУ (ГАНОВЕР, США)

8 грудня 2016р. у Центрі Разумкова відбулася зустріч експертів Маркевич Катерини, Стецьківа Арсена та Ващенко Інни з студентами із Дартмуцького коледжу (Гановер, США).

Під час зустрічі експерти розповіли про історію та принципи роботи Центру, розвиток демократичних інституцій, та про те, які зміни відбулися в Україні за останній час і як ці зміни доклалися до розбудови громадянського суспільства.

Також увагу було приділено економічній ситуації в країні, реформуванню енергетичного та банківського секторів.

**УКРАЇНСЬКИЙ ЦЕНТР ЕКОНОМІЧНИХ І ПОЛІТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
ІМЕНІ ОЛЕКСАНДРА РАЗУМКОВА**

Адреса: 01015, Україна, Київ, вул. Лаврська, 16
Телефон: (044) 201-11-98, факс: (044) 201-11-99
Зворотній зв'язок: newsletter@razumkov.org.ua